

Η ΜΟΝΗ ΒΑΡΝΑΚΟΒΑΣ

ΚΑΙ ΟΙ ΕΝ ΑΥΤΗ ΥΠΟΤΙΘΕΜΕΝΟΙ ΤΑΦΟΙ ΤΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΩΝ

ΑΛΕΞΙΟΥ ΚΑΙ ΜΑΝΟΥΗΛ ΤΩΝ ΚΟΜΝΗΝΩΝ

Ἦδη ἀπὸ μακροῦ χρόνου εἶχεν ἐλκυσθῆ ἡ προσοχή μου εἰς τὴν ἐν Δωριδί μονὴν τῆς Βαρνάκοβας ἐξ ὅτου ὁ ἄλλοτε νομομηχανικὸς κ. Ν. Σολωμὸς, περιγράψας ταύτην τὴν μονὴν, ἀνεκαίνωσε περίεργά τινα περὶ τῆς κτίσεως τοῦ ἐν τῇ μονῇ καὸῦ τῆς Θεοτόκου συνφδὰ πρὸς παλαιὸν ἔγγραφον ἀποκείμενον ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς μονῆς, καταλήξας σὺν τοῖς ἄλλοις εἰς τὸ συμπέρασμα τόδε· Ἐν τῇ μικρᾷ λοιπὸν ταύτῃ μονῇ καὶ ἐπὶ τῶν γραφικῶν ὀρέων τῆς ἐλευθέρως Ἑλλάδος κεῖνται οἱ τάφοι δύο τῶν μεγαλειτέρων Ἑλλήνων αὐτοκρατόρων, [τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ 1081-1118, καὶ τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ, 1143-1180] ¹.

Παρὰ πάσας τὰς ἀμφιβολίας, ἅς ἀμέσως γεννῶσιν, ὡς εἰκὸς, εἰς τὸν μελετητὴν τῆς βυζαντιακῆς ἱστορίας τάγγέλματα ταῦτα, ἐπεθύμουν ἔκτοτε νὰ λάβω ὅπωςδῆποτε ἄμεσον γνῶσιν τοῦ ἐγγράφου, ἐξ οὗ ἀπέρρευσαν αἱ εἰδήσεις ἐκεῖναι. Κατώρθωσα δὲ τοῦτο, λαβὼν ἐπὶ δανεισμῷ ἐκ τῆς μονῆς τὸν οἰκτεῖον φάκελον διὰ τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας, δι' οὗ καὶ ἐπεστράφη εἰς αὐτὴν μετὰ τὴν γενομένην ὑπ' ἐμοῦ μελέτην.

Τὸν φάκελον τοῦτον ἀποτελοῦσιν ἰταλικά τινα ἔγγραφα περὶ κτημάτων τῆς μονῆς ἀρπαγέντων ὑπὸ τῶν Τούρκων, τῶν ἐτῶν 1690 καὶ 1692, πολλαχῶς ἐξίτηλα ἕνεκα τοῦ κακοῦ μέλανος καὶ ἐξ ὑγρασίας. Μεταξὺ δ' αὐτῶν εὐρίσκεται καὶ τὸ κατωτέρω τὸν δέκατον ὄγδοον αἰῶνα γεγραμμένον ἑλληνιστῆ ση-

¹ Ν. Σολωμοῦ Μονὴ Βαρνάκοβας ἐν τῇ Παρνασσῷ Τόμ. Α' (1877) σ. 685 κ. ε.

μείωμα. Περὶ τούτου παρατηρῶ, ὅτι ἐν μὲν τοῖς ἄλλοις αἱ λέξεις πλὴν ἢ σπανιώτατα στεροῦνται τόνων καὶ πνευμάτων, μόνον δὲ τὸ οὐ γεγραμμένον μονογραφικῶς ὄ φέρει τόνον, τὸ δὲ ἰ πάντοτε φέρει ἀνωθεν μίαν στιγμὴν.

Ἐχει δὲ τὸ σημεῖωμα ὡδε·

† ανιερεθι εκ βαθρον και ζογραφιθι ο αρξις εξο τις ιπεραγιας θεοτοκου τις Βερνικοθου τις πλισιον τού επαχτου παρα του ιπαρατου πανεπανηρημισατου δεσποτου Κιρ Κοζαντινου του Δουκα βασιλεβουτας του εψεθεατατου, και φιλοχριστου κιρ Θεοδору του Δουκα επι τού παναχιωτατου και ικουμενικου πατριαρχου κιρ Γερμανου επι του οιοτατου Καθιγουμενου κιρ Τιμοθεου ετους ςψλζ. μ^{ος} (=ινδι-κτιωνος) γ.

† ο δε εσοθεν αρθιξ ανιερεθι εκ βαθρον, και εσογραφιθι επι Μανουιλ μεγαλου βασιλεως του πορφυρογιενιτου επι Νικολαου του Πατριαρχου ετους ςχνθ.

† ο δε περ εσοθεν ναος μετα τού αυτου αγιου θισιαςιριου ανιερεθι εκ βαθρον, και εζογραφιθι παρα του οιοτατου κιρ Αρσινιου, και βασιλεος, τού κιρ Αλεξιου του Κομινου επι Νικολαου του αγιοτατου πατριαρχου ςσις βασιλεφσ Αλεξιος εν προεν τού ανοθεν κιρ Μανουιλ βασιλεος χρονους κ.δ.

† διδομετου τι του θεού συνεργια εκ του μιοντος ο θιος και πανσεφτος ναος τις ιπεραγιας θεοτοκου παρα τού οιοτατου μοναχού κιρ Αρσινιου επι κοσματου αγιοτατου πατριάρχου επι ετος 6585 ὁ δεφτερος ναός δια του μοναχού κιρ Ιωαννου βασιλίβουτας κιρ Μανουιλ τού πορφυρογιενιτου επι Νικολαου τού αγιοτατου πατριαρχου ετους [6]657 ιδι: —

† εβασιλεψε ὁ κιρ Αλεξιος ὁ Κομινος χρονους τριαντα εφτά ςσις δια του θιου και ανγελικου σκιματος μετονομαςι Λακικος κιτε δε εν λαρνακι ισ ερχομενος εν το ναό εν το αριστερο μερ[ι] εν τι αφτού μονι Βερνικό μετα δε τουτον εβασιλεψε ιωαννις ὁ αντρικιος επι /24/ και μετα τουτον εβασιλεψε κιρ Μανουιλ ὁ πορφυρογενιτος κιτε δε και αυτος εν λαρνακι τις εαφτού μονις Βερνικο ισ ερχομενου εν το ναό

† Ἀντὶ τοῦ κατωτέρω ἐν στ. 9 ορθιξ = νάρθηξ.

δεξιασ αντικρις τού κηρ Αλεξίου ος και αφτος κηρ Μανουιλ κρατισις τισ βασιλιασ ετι 38 —

† ιδε παρουσα ιερα βιβλος ετιθι σιν τισ αφτισ μονισ τισ Βερνικὸ πρην γνεσι ο αφτος εσοθεν αρθιξ ετι - 8 - παρα κηρ Κοσαντινου πραχτορος και Πελοπονισουν μινι ιουνιου 6657.

† ιπερθηνι ο εσοθεν αρθιξ τού εξοθεν ετι 78.

Εἰς τὸ ἑλληνικὸν δὲ τοῦτο σημεῖωμα ἔπονται ἰταλιστὶ τὰ ἐξῆς·

Copia tradotta in (?) idioma Greco in Italiano.

Ha regnato il Rè Alessio Comnino anni 37 quale hà erretto il sacro tempio intitolato Deipara Maria cognominato Varnacova con somma divotione prese l'habito Monacale, facendosi nominar religiosamente Acacio e doppo haver reso l'anima al Creatore, sepolto entro lo stesso sacro tempio sta parte sinistra, Succedendo nel Reame il Re Giovanni Andrichio, il quale uisse anni 24, et posteriormente il Re Emanuel Porfirogenito, quale doppo la sua morte fu medesamente sepolto nel suaccennato sacro tempio alla parte destra di rimpetto al predetto già fù Alessio Cominò, havendo regnato anni 38, nel qual tempo augmentò D^o loco pio con erretitione di più parti dal medemo.

Medesamente il prenominate Comnino hà erretto altro tempio cioè Metochi del sud^o, havendolo intitolato Cimiterio cioè Sepoltura della Madonna nell' anno ab initio Mundi 6660 et altra Chiesa pur Metochi intitolato S. Nicoló. Poscia un'altra dedicata a S. Athanasio nelle parti della fiumera di Lepanto, qual fiumera è pertinenza e circonda sino al Mare. Tutte le sud^o Chiese, cioè li Metochi, che uol significar Subordinati, furono erretti dallo stesso Rè Alessio Comnino e subordinati dal med^{mo} alla Giurisdittione del sacro tempio sopradetto, et cognominato Varnacova.

Ἀνεγνώσθησαν δὲ ταῦτα ὑπὸ τοῦ Nobile d'Armata και ἐπεκυρώθησαν, ὅπως ἐνεργηθῶσι μαρτυρικαι ἀποδείξεις και διαταχθῶσι κατόπιν τὰ δεόντα.

Τὸ ἰταλικὸν δὲ τοῦτο κείμενον δὲν εἶνε μετάφρασις τῶν ἀνωτέρω ἐλληνικῶν σημειώματων, ἀλλ' ἄλλου ἐλληνικοῦ κειμένου, ἐν ᾧ συντομώτερον μὲν ἐξετίθεντο τὰ περὶ τῆς μονῆς αὐτῆς, συμπεριλαμβανόντο δὲ καὶ εἰδήσεις περὶ τῶν μετοχιῶν αὐτῆς.

Κατεγράφησαν δὲ τὰ σημειώματα ταῦτα, τὸ τε ἐλληνικὸν καὶ τὸ ἰταλικὸν, πιθανώτατα ἐκ τοῦ κώδικος τῆς μονῆς ἢ ἐπὶ τῇ βάσει παραδόσεων τῶν μοναχῶν ἐξ ἀρχαιοτέρου ἀντιβολαίου. Ὁ δὲ ἀντιγραφεὺς τοῦ προκειμένου ἡμῖν ἐλληνικοῦ κειμένου, ὦν τελείως ἀγράμματος ἢ καὶ ἐλληνομαθῆς πῶς Ἴταλὸς ἴσως ἐκ τῶν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῶν Βενετῶν τῶν ἐπὶ τοῦ Μοροζίνη καταλαβόντων τὴν Ναύπακτον, περιέπεσεν εἰς πλείστα ὄσα λάθη οὐ μόνον ὀρθογραφικὰ, ἀλλὰ καὶ διαστρεβλοῦντα ἕλως τὰς λέξεις, οἷα τὸ ἀνίερεθι ἀντὶ τοῦ ἀνηγέρθη, τὸ βαθον ἀντὶ τοῦ βάρων τὸ ἀρξίς ἢ ἀρδιξ ἀντὶ τοῦ νάρθηξ, τὸ διδομετου ἀντὶ τοῦ δεδομηται, τὸ μοντος ἀντὶ τοῦ μῆ ὄντος καὶ ἄλλα.

Τὰ δὲ ἀναγραφόμενα ἐν τε τῷ ἐλληνικῷ καὶ τῷ ἰταλικῷ κειμένῳ γεγονότα ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς μονῆς, χρονολογικῶς κατατασσόμενα δύνανται νὰ συνοψισθῶσιν εἰς τὰ ἑξῆς:

α) Ὁ ναὸς τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου ἐκτίσθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ ὀσιωτάτου μοναχοῦ Ἀρσενίου¹ ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Κοσμᾶ τῷ 1077.

β) Ὁ ἔσωθεν ναὸς μετὰ τοῦ ἀγίου θυσιαστηρίου ἀνηγέρθη ἐκ βάρων καὶ ἐζωγραφήθη ὑπὸ τοῦ ὀσιωτάτου Ἀρσενίου, βασιλεύοντος Ἀλεξίου Κομνηνοῦ καὶ πατριαρχεύοντος Νικολάου (Γ' τοῦ Γραμματικοῦ 1084-1111).

γ) Ὁ μετὰ βασιλείαν τριάκοντα καὶ ἑπτὰ ἐτῶν θανὼν τῷ 1118 αὐτοκράτῳ Ἀλέξιῳ Κομνηνῶς, μετονομασθεὶς ὡς μο-

¹ Τοῦτον ὁ κ. Σολωμὸς ἐνθ' ἀν. σ. 685 παρανέγνωσεν Ἐράσμιον καὶ εἰς ἄλλα δ' ὑπέπεσε σφάλματα ἐν τῇ ἀναγνώσει, τὰ δὲ ὀλίγα ἐκ τοῦ ἐλληνικοῦ κειμένου αὐτολεξεί παραληφθέντα δὲν ἀντέγραψε πιστῶς.

ναχὸς Ἀκάκιος, κεῖται τεθαμμένος ἐν λάρνακι κατὰ τὰριστερὰ τῆς εἰσόδου τοῦ ναοῦ τῆς μονῆς.

δ) Ὁ δεύτερος ναὸς ἐκτίσθη διὰ τοῦ μοναχοῦ Ἰωάννου, βασιλεύοντος τοῦ (Μανουὴλ Κομνηνοῦ, τῷ 1148 ἐπὶ τῆς πατριαρχείας Νικολάου Δ' τοῦ Μουζάλωνος (1147-1151).

ε) Ὁ ἐπιναρθῆξ τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου ἀνηγέρθη ἐκ βάθρων καὶ ἐξωγραφῆθη ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ βασιλέως Μανουὴλ Κομνηνοῦ τῷ 1151, πατριαρχεύοντος τοῦ αὐτοῦ Νικολάου.

ς) Ὁ αὐτὸς αὐτοκράτωρ Μανουὴλ Κομνηνὸς ἔκτισε τὸ μετόχιον τῆς μονῆς τὸ ἐπικληθὲν Κοιμητήριον τῆς Θεοτόκου καὶ ἕτερον μετόχιον, τὸν Ἅγιον Νικόλαον, ἐν ἔτει 1152. Ὁ αὐτὸς ἔκτισεν ἔπειτα καὶ τὸ μετόχιον Ἅγιον Ἀθανάσιον¹.

ζ) Ὁ μετὰ βασιλείαν τριάκοντα καὶ ὀκτὼ ἐτῶν θανὼν τῷ 1180 αὐτοκράτωρ Μανουὴλ Κομνηνὸς κεῖται τεθαμμένος ἐν λάρνακι δεξιὰ τῆς εἰσόδου τοῦ αὐτοῦ ναοῦ ἀντικρὺ τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ.

η) Ὁ νάρθηξ τῆς ἐκκλησίας ἀνηγέρθη ἐκ βάθρων καὶ ἐξωγραφῆθη παρὰ τοῦ δεσπότη Κωνσταντίνου τοῦ Δούκα, βασιλεύοντος Θεοδώρου τοῦ Δούκα, τῷ 1229 ἢ 1230², πατριαρχεύοντος τοῦ Γερμανοῦ Β' (1226-1240) καὶ καθηγουμένου τῆς μονῆς τοῦ Τιμοθέου.

Ἐξετάζων τὰς ἀνωτέρω ἐκ τῶν σημειωμάτων τῆς μονῆς Βαρνάκοβας ληφθείσας σημειώσεις εὕρισκω αὐτὰς συμπιπτούσας πράγματι χρονολογικῶς πρὸς τὰ ἐκ τῆς ἱστορίας γνωστὰ ἔτη τῶν μνημονευομένων αὐτοκρατόρων καὶ πατριαρχῶν, ἅτινα καὶ

¹ Ἡ κτίσις τῶν δύο πρώτων μετοχίων ἐν τῷ ἰταλικῷ κειμένῳ, τῷ μόνῳ πραγματευομένῳ τὰ κατ' αὐτὰ, λέγεται τὸ πρῶτον ῥητῶς γενομένη τῷ 1152, ἄρα ἀναφέρεται εἰς τὸν Μανουὴλ Κομνηνόν, εἰ καὶ ἀναγράφεται ἀπλῶς τὸ ὄνομα *Comnino*, εἶτα δ' ἐπιφέρεται *Tutte le sud^{te} chiese cioè li Melocci... furono erretti dallo stesso Rè Alessio Comnino*, τοῦτο δὲ κατὰ τὰ προηγηθέντα δὲν ἔχει ὀρθῶς, τοῦλάχιστον ὡς πρὸς τὰ δύο προμνημονευθέντα μετόχια, τὸ τῆς Κοιμῆσιως καὶ τὸ τοῦ Ἁγίου Νικολάου.

² Ἐγράφη ἐνταῦθα 1228 ἢ 1229, διότι τὸ μὲν ἔτος, 574ζ' ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ ἔτος 1228-1229, ἀλλ' ἡ ἰνδικτιῶν γ' ἄγει εἰς τὸ 574ζ' ἦτοι τὸ 1229-1230.

συνεπλήρωσα ἐν παρενθέσει. Μόνον δὲ παρατηρητέον, ὅτι ἡ βασιλεία τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ παρατείνεται ἐν τοῖς σημειώμασι τούτοις εἰς ἔτη τριάκοντα καὶ ὀκτώ ἀντὶ τῶν τριάκοντα καὶ ἑπτὰ (8 Ἀπριλίου 1143-24 Σεπτεμβρίου 1180), καθ' ἃ πράγματι ἤρξεν. Ἀλλὰ διὰ τὴν ἔλλειψιν ὀλίγων μόνον μηνῶν πρὸς συμπλήρωσιν τριάκοντα καὶ ὀκτὼ ὄλων ἐτῶν βλέπομεν καὶ τὸν Ἰωὴλ λέγοντα *Μανουὴλ ὁ τούτου υἱὸς ἔτη λη'*¹. Καὶ οἱ μὲν δύο αὐτοκράτορες ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Κομνηνῶν, ὁ Ἀλέξιος καὶ ὁ Μανουὴλ, εἶνε γνωστότατοι, καὶ ὀρθῶς γίνεται λόγος περὶ αὐτῶν ὡς βασιλέων, οὐχ ἦττον δ' ἀκριβῆς εἶνε καὶ ἡ ἔκφρασις *βασιλεύοντος* (βασιλεβοντας) τοῦ λόγου ὄντος περὶ Θεοδώρου τοῦ Δούκα. Εἶνε δὲ οὗτος ὁ δεσπότης Ἡπείρου Θεόδωρος Ἄγγελος (1214-1230), ὅστις πράγματι, ἐκδιώξας τῷ 1222 ἐκ Θεσσαλονίκης τοὺς Λομβαρδοὺς, εἶχεν ἀναγορευθῆ βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ *Ῥωμαίων*. Ταύτην δ' ἀληθῶς τὴν προσωνομίαν Θεόδωρος ἐν *Χριστῷ τῷ θεῷ βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων Δούκας* βλέπομεν αὐτὸν φέροντα ἐν τῷ χρυσοβούλλῳ ἐκείνῳ τοῦ Μαΐου 1228, δι' οὗ ἐμερίμνησε περὶ τῆς ἐκπεσούσης μητροπόλεως Ναυπάκτου². Ὁ δὲ κτίσας ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Θεοδώρου τὸν νάρθηκα τῆς ἐκκλησίας τῆς Βαρνάκοβας εἶνε ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Κωνσταντῖνος Ἄγγελος ὁ Δούκας, ὅστις καὶ ἄλλως παρουσιάζεται ἀναμιγνυόμενος εἰς τὰ τῆς μητροπόλεως Ναυπάκτου καὶ περιελθὼν μάλιστα εἰς ῥῆξιν πρὸς τὸν γνωστὸν αὐτῆς μητροπολίτην Ἰωάννην τὸν Ἀπόκαυκον³. Ἡ δὲ ἀνάμνησις τῆς ῥήξεως ἐκείνης καὶ ἡ

¹ Ἰωὴλ ἐκδ. Βόννης σ. 66,9.

² Βυζαντινὰ Χρονικὰ Τόμ. Γ' σ. 296 κ. ἑ. Ἐπὶ δὲ τοῦ ὕκ' αὐτοῦ μεταξὺ τοῦ 1224 καὶ 1225 κτισθέντος ἐν Δυρραχίῳ πύργου ἐπιγράφεται Θεόδωρος, μέγιστος ἐν στρατηγίαις — Δούκας, Κομνηνός, εὐσθενής, βριαρόχειρ. Ἴδε *Μαυροφρυδίου Ἡπειρωτικὰ ἐν Μνημοσύνῃ* Τόμ. Α' (1849) σ. 265. Πρὸς *Mustoxidi Delle cose Corciresi*. Ἐν Κερκύρᾳ. 1818 σ. 688. — *Ῥωμανοῦ Περὶ τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου*. Ἐν Κερκύρᾳ 1895, σ. 33.

³ Ἴδε *Παπαδοπούλου Κεραμείως Ἱεροσολυμιτικῆ βιβλιοθήκη* Τόμ. Α' σ. 340. — *Τοῦ αὐτοῦ*, Ἀθηναϊκὰ ἐκ τοῦ 15' καὶ 17' αἰῶνος ἐν Ἀρμονίᾳ Τόμ. Γ' (1902) σ. 287.

ὡς ἐξ αὐτῆς κακῆ φήμῃ τοῦ Κωνσταντίνου παρὰ τοῖς μοναχοῖς φαίνεται ἐξηγοῦσα καὶ τὰ ἐκ πρώτης ἀπόψεως δυσερμήνευτα ἐπαράτου πανεπανεφημισταίου δεσποτοῦ κυρ Κωνσταντίνου ἐν τῷ σημειώματι. Πράγματι πῶς συμβιβάζονται τὰ δύο ὅλως ἀντίθετα ἐπίθετα; Νομίζω πιθανόν, ὅτι ἡ μὲν ἐπὶ λίθου ἐπιγραφή, ἐξ ἧς φαίνεται ἀντιγραφὲν τὸ περὶ κτίσεως καὶ ζωγραφήσεως τοῦ νάρθηκος σημείωμα, ἔφερε τὸ ἐπίθετον πανεπιφανεστάτου, ἐξ οὗ παρανεγνώσθη τὸ πανεπανεφημισταίου τοῦ σημειώματος, κατὰ δὲ τὴν ἐκ τοῦ λίθου ἀντιγραφὴν ὁ ἀντιγράφας μοναχός, ἔχων ἀνάμνησιν τῶν κακῶν πρὸς τὸν μητροπολίτην Ναυπάκτου διαθέσεων τοῦ Κωνσταντίνου Δούκα, ἔγραψεν ἄνωθεν τῆς λέξεως ἐκείνης ἢ ἐν τῇ ὧφ τὸ ἐπαράτου, ὅπερ ἐν τῷ προκειμένῳ ἡμῖν σημειώματι εἰσερρῦη ἔπειτα εἰς τὸ κείμενον ἐν συνεχείᾳ.

Ἐκ τῶν ἄνω εἰρημένων γίνεται δῆλον, ὅτι οὐδένα ἔχομεν λόγον νάμφιδάλωμεν, ὅτι ἐν τοῖς σημειώμασι περιλαμβάνονται ἐξ ἀρχαίων ἀναγραφῶν ἀκριβῆ γεγονότα περὶ τῶν κτισμάτων τῆς μονῆς. Ὅτι δ' ἐξ ἀρχαίων πηγῶν ἀπέρρευσαν τοιαῦτα περὶ τῶν κτιρίων τῆς μονῆς σημειώματα ἀποδεικνύει ἐπιγραφή ἐπὶ λίθου, σωζομένη ἐπὶ τῆς θύρας τῆς σημερινῆς ἐκκλησίας, «λείψανον τοῦ πάλαι ναοῦ», ἣν ἀνεκοίνωσε μετὰ πολλῶν σφαλμάτων ὁ κ. Σολωμός¹, ἀλλ' ἥτις ἦτο ἤδη καὶ πρότερον ἐκδεμένη ἐν τῷ *Corpus Inscriptionum Graecarum*². Ταύτην, ἀντιστοιχοῦσαν πλὴν ἐλαχίστων διαφορῶν πρὸς τὸ οἰκεῖον μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ σημειώματος τῆς μονῆς, παραθέτω ἐνταῦθα ἐν ἀντιπαραβολῇ πρὸς τοῦτο, οἷα εἶχεν ἐκδοθῆ ἐν τῷ *Corpus*.

ΕΠΙΓΡΑΦΗ

Δεδόμεντε τῆ τοῦ θεοῦ συνεργία ἐκ τοῦ μη ὄντος ὁ θεῖος καὶ πάνσεπτος ναὸς τῆς

ΣΗΜΕΙΩΜΑ

† διδομετου τι του θεού συνεργια εκ του μη ὄντος ὁ θιος και πανσεφτος ναος τις

¹ Ἐνθ' ἀν. σ. 684 κ. ε.

² Τόμ. Δ' σ. 337 ἀρ. 8730.

ὑπεραγίας Θεοτόκου παρὰ τοῦ ὀσιωτάτου ἀρχιμανδρίτου κυροῦ Ἀρσενίου, ἐπὶ Κοσμά τοῦ ἀγιωτάτου πατριάρχου ἔτους 578πϛ.

Ὁ δὲ Β ναὸς διὰ τοῦ ἀρχιμανδρίτου κυροῦ Ἰωάννου βασιλευόντος κυροῦ Μανουὴλ τοῦ Πορφυρογενίτου ἐπὶ Νικολάου τοῦ ἀγιωτάτου π(ατ)ριάρχου ἔτους 57χνϛ' ια.

ὑπεραγίας Θεοτοκου παρὰ τοῦ οσιωτατου μοναχου κηρ Αρσενιου επι κοσμα του αγιοτατου πατριαρχου επι ετος 6585 ο δεφτερος ναος δια του μοναχου κηρ Ιωαννου βασιλεδοντας κηρ Μανουιλ του πορφυρογιενιτου επι Νικολαου του αγιοτατου πατριαρχου ετους [6]657 ιδι' ι

Ἐντεῦθεν γίνεται προδηλότατον, ὅτι τοῦλάχιστον τοῦτο τὸ μέρος τοῦ σημειώματος εἶνε ἀπλῶς ἀντίγραφον ἀρχαίας ἐπὶ λίθου ἐπιγραφῆς. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ χρησιμεύει τὸ ἀντίγραφον τοῦτο πρὸς διόρθωσιν παραναγνώσεών τινων ἐν τῷ Corpus, ὧν κυριώτερα τὸ ἀρχιμανδρίτου δις ἀντὶ τοῦ μοναχοῦ (αλ). Τῶν δὲ διαφόρων χρονολογιῶν 6657 ιδι' ι (= ἰνδικτιῶνος ι') καὶ 57χνϛ' (ινδ.) ια' ὀρθότερα εἶνε ἢ δευτέρα, ὅπου καὶ ἡ ἐνδεκάτη ἰνδικτιῶν συμπίπτει πράγματι πρὸς τὸ ἔτος 6656 ἤτοι τὸ 1148. Οὐδόλως δ' ἀπίθανον εἶνε, ὅτι, καθ' ἃ τοῦτο τὸ σημεῖωμα ἀντεγράφη ἐξ ἐπιγραφῆς ἐπὶ λίθου, τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ περὶ ἄλλων σημειωμάτων ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἀναγεγραμμένων.

Ἀλλὰ πλὴν τῶν τοιούτων εἰδήσεων τὰ προκείμενα εἰς ἡμᾶς σημειώματα ποιοῦνται λόγον περὶ τῶν ἐτῶν τῆς βασιλείας καὶ περὶ τῆς ταφῆς τῶν αὐτοκρατόρων Ἀλεξίου καὶ Μανουὴλ τῶν Κομνηνῶν. Εἶνε δὲ προφανές, ὅτι τῶν εἰδήσεων τούτων δὲν εἶνε ὁμοία ἢ προέλευσις. Δὲν ἀντεγράφησαν δῆλα δὴ ἐξ ἐπιγραφῶν τῆς μονῆς, ἀλλ' εἰσερρύησαν εἰς τὸν κώδικα αὐτῆς ἄλλοθεν, ἐκ παραδόσεως τῶν μοναχῶν ἢ ἐξ εἰδικῆς ἀναγραφῆς ὠρισμένον ἐχούσης σκοπόν. Καὶ τὰ μὲν ἔτη τῆς βασιλείας ἑκατέρου τῶν αὐτοκρατόρων ἔχουσιν ὀρθῶς, καθ' ἃ εἶδομεν ἀνωτέρω. Ἀλλ'

E. P. K. P. II
IOANNINA 2006

εἶνε ὁμοίως ὀρθή ἢ παράδοσις περὶ τῆς ἐν τῇ μονῇ Βαρνάκοβας ταφῆς αὐτῶν;

Ὁ κ. Σολωμὸς ἀνακοινώνει περὶ τῶν τάφων τὰ ἐξῆς: «Παρετήρησα μεταξὺ τῶν μωσαϊκῶν τοῦ δαπέδου τοῦ ναοῦ καὶ ἀκριβῶς δεξιᾶ καὶ ἀριστερᾶ, συμπιπτούσας πρὸς τὰς περιγραφόμενας θέσεις ὑπὸ τοὺς θόλους τοὺς ἐνοῦντας τὰς δευτέρας καὶ τρίτας στήλας ἐνθεν καὶ ἐνθεν τῶ εἰσερχομένῳ, εὐμεγέθεις μαρμαρίνας πλάκας φερούσας ὅπας δι' ὧν προφανῶς προσηρμόζοντο ἄλλα μάρμαρα σχηματίζοντα ἐπιτάρια μνημεῖα. Τῇ δὲ προθύμῳ τοῦ ἡγουμένου καὶ τῶν πατέρων βοηθείᾳ ἀνασηκώσας διὰ μοχλοῦ τὰς πλάκας ταύτας, εἶδον κάτωθεν καλῶς κατεργασμένους καὶ κεχρισμένους τάφους, πλὴν ὅλως κενούς. Βίσι δὲ οὗτοι προφανῶς οἱ μνημονευθέντες τάφοι, οἵτινες ἀνοιχθέντες ποτὲ ἐσυλήθησαν, ἀφαιρεθεισῶν τῶν λαρνάκων»¹. Περὶ τοῦ ἐν δεξιούτῳ τῶ εἰσερχομένῳ τάφου, ἐν ᾧ τὸ σημείωμα λέγει τεθαμμένον τὸν Μανουὴλ Κομνηνόν, προσθέτει ὁ κ. Σολωμὸς κατωτέρω: «τέθαπται ἐν τῷ δεξιόθεν τῶ εἰσερχομένῳ εἰς τὸν ναὸν τάφῳ, ὃν ἀνοίξας εὗρον βαθύτατον, καλῶς κεχρισμένον πλὴν κενόν».

Ἐκ τούτων γίνεται δῆλον, ὅτι ὑπῆρχον πράγματι κατὰ τὴν εἰσοδὸν τοῦ ναοῦ δύο τάφοι, ἀνταποκρινόμενοι πρὸς τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ σημειώματος. Ἄλλ' ἦσαν ἄρα οἱ τῶν μνημονευομένων ἐν αὐτῷ αὐτοκρατόρων, καθ' ἃ δὲν διστάζει νάποδεχθῆ ὁ κ. Σολωμὸς; Ἐν τῇ ἀνωτέρῳ περιγραφῇ αὐτοῦ οὐδεὶς γίνεται λόγος περὶ ἐπιγραφῶν σωζομένων μέχρι τοῦδε. Ἴσως δὲ οὐδ' ἀρχῆθεν εἶχον τοιαύτας οἱ τάφοι ἢ δι' οἰονδήποτε λόγον εἶχον ἀφαιρεθῆ αἱ τὸ πρῶτον τεθεῖσαι ἐνεπίγραφοι πλάκες, οὕτω δὲ διηυκολύνετο ἡ φαντασία τῶν μοναχῶν, πλασάντων καὶ περαιτέρω διαδιδόντων τὴν παράδοσιν περὶ τῆς ἐν τῇ μονῇ αὐτῶν ταφῆς δύο Κομνηνῶν.

Ὅτι δὲ ἀπλοῦν πλάσμα ἦτο τὸ περὶ τῆς ἐνταῦθα ταφῆς τῶν

¹ Ἐνθ' ἀν. σ. 686.

αὐτοκράτορων, ἀποδεικνύει αὐτὴ αὐτῶν ἡ ἱστορία. Καὶ δὴ ὁ μὲν Ἄλεξιός Κομνηνός, ἀποθανὼν τῇ 15 Αὐγούστου 1118 ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐτάφη τὴν ὑστεραίαν ἐν τῇ κατὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν ὑπ' αὐτοῦ κτισθείσῃ μονῇ τοῦ Φιλανθρώπου, καθ' ἃ ῥητῶς μαρτυρεῖται ὑπὸ Νικήτα τοῦ Χωνιάτου¹. Καὶ ἐτάφη μὲν ὁ νεκρὸς τοῦ αὐτοκράτορος ἐν σπουδῇ ἕνεκα τῶν ἐρίδων τῶν περὶ αὐτὸν περὶ τῆς διαδοχῆς², ἀλλ' οὔτε μαρτυρίαν τινὰ ἔχομεν περὶ ἀνακομιδῆς τοῦ λειψάνου αὐτοῦ, οὔτε λόγος τις ὑπάρχει νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι μετετέθη ὁ τάφος ἐκ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει κτισθείσης μονῆς εἰς τὴν μακρινὴν καὶ ἀπόκεντρον μονὴν τῆς Δωρίδος. Καὶ ἡ μετάταξις δὲ τοῦ Ἀλεξίου εἰς τοὺς μοναχοὺς ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀχάκιος οὔτε ὑπὸ τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ Ἄννης Κομνηνῆς, οὔτε ὑπὸ τινος ἄλλου τῶν Βυζαντινῶν μαρτυρεῖται, καὶ εἶνε ὅλως ἀναξιόπιστος.

Ἄλλὰ καὶ περὶ Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ ῥητῶς μαρτυρεῖται, ὅτι ἐτάφη ἐν τῇ κατὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν μονῇ τοῦ Παντοκράτορος³. Καὶ περὶ τούτου δὲ οὔτε μαρτυρεῖται ὑπὸ τινος οὔτε λόγος ὑπάρχει νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι ἀνεκομίσθη εἰς Βαρνάκοβαν.

Ἄρα ἡ ἐν τῇ μονῇ ταύτῃ ὑπαρξίς τῶν τάφων τοῦ Ἀλεξίου καὶ τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ εἶνε αὐτόχρομα μῦθος, προελθὼν ἐκ πλάνης ἢ χάριν ἐπιδειξέως μείζονος δόξης τῆς μονῆς. Τὸ δὲ τοιοῦτο φαινόμενον δὲν εἶνε μοναδικόν. Ἄλλο δὲ αὐτοῦ παράδειγμα εἶνε ὁ ψευδὴς θρύλος περὶ τῆς ἐν τῇ κατὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν μονῇ τῆς Παμμακαρίστου ὑπάρξεως τῶν τάφων τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ καὶ τῆς Ἄννης

¹ Ἐκδ. Βόννης σ. 12, 16. Πρὸς. *Ducange* Familiae augustae Byzantinae έκδ. 1680 σ. 175. έκδ. 1729 σ. 147. — *Muralt* Essai de chronographie Byzantine 1037-1453 σ. 120. — *Chalandon* Essai sur le règne d'Alexis 1er Comnène. Ἐν Παρισίοις. 1900 σ. 276. — Νέου Ἑλληνομνήμονος Τόμ. Α' σ. 283.

² *Σπυρ. Π. Δάμπρου* Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος Τόμ. Ε' σ. 511.

³ Ἐφραιμίου στ. 4830-4. — *Γεωργίου Φραντζῆ* έκδ. Βόννης σ. 289, 5. τέθαιται οὖν παρὰ πλάγιον πλευρὸν τῷ τὸν ναὸν εἰσιόντι τῆς τοῦ Παντοκράτορος μονῆς, οὐκ ἐν αὐτῷ τῷ τεμένει, ἀλλ' ἐν τῷ περὶ τοῦτον ἡρώφ.

Κομνηνῆς, ὃν ἐξήλεγξα ἀλλάχου¹. Συμβαίνει δὲ ἰσως ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅ τι καὶ ἐν τῇ μονῇ τῆς Παμμακαρίστου, ὅπου πιθανῶς ἦτο τεθαμμένος οὐχὶ μὲν ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος Α΄ ἢ Β΄, ἀλλὰ τις μεταγενέστερος Ἀλέξιος, ἀνήκων εἰς τὸν αὐτὸν οἶκον τῶν Κομνηνῶν. Ὅμοίως ἐν τῇ μονῇ Βαρνάκοβας δὲν εἶνε ἀπιθάνων νὰ ἦσαν τεθαμμένοι Ἀλέξιός τις καὶ Μανουὴλ Κομνηνοί, οὓς οἱ μοναχοὶ συνέχυσαν πρὸς τοὺς ἡμιονύμους αὐτοκράτορας, ἅτε συνδεομένους πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς μονῆς. Καὶ ἄλλοθεν δὲ εἶνε δυνατὸν νὰ προῆλθεν ἡ σύγχυσις. Δὲν εἶνε δὴ-λα δὴ ἀπιθάνων, ὅτι ὑπῆρχον ἐν τῷ νάρθηκι, καθ' ἃ ἄλλως ἐν ταῖς μοναῖς, αἱ εἰκόνες τῶν δύο αὐτοκρατόρων ὡς κτητόρων ἐν μέσῳ ἄλλων εἰκόνων ἀγίων. Βλέποντες δ' οἱ μοναχοὶ κάτωθεν τῶν ζωγραφιῶν ἐκείνων τοὺς δύο ἀνεπιγράφους τάφους, ὧν οἱ νεκροὶ εἶχον λησμονηθῆ σὺν τῷ χρόνῳ, ἐπίστευσαν καὶ παρέδωκαν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους, ὅτι αἱ λάρνακες ἐκεῖναι ἐνέκλειον τοὺς δύο κτήτορας. Καὶ τὸ ἐπώνυμον δὲ, ὅπερ φέρει ἐν τῷ σημειώματι ὁ Ἀλέξιος, φαίνεται πείθον, ὅτι δὲν εἶνε ὁ αὐτοκράτωρ. Τὸ ἐπίθετον τοῦτο εἶνε γεγραμμένον ἐν τῷ ἑλληνικῷ σημειώματι οὕτως, ὥστε δύναται νὰ ἀναγνωσθῆ ἀνδρῖσιος ἢ ἀνδρῖκιος, ἀλλὰ μᾶλλον τὸ δεύτερον, ὡς πείθει καὶ ἡ ἐν τῷ ἰταλικῷ σημειώματι μεταγραφὴ εἰς Andrichio. Τὸ ἐπώνυμον δὲ τοῦτο ὑπομνήσκει ἡμᾶς τὸ τοῦ Βαμβακορράβδη, ὅπερ, καθ' ἃ ἀπέδειξα ἀλλάχου, ἔφερον Ἀλέξιος ὁ Μούρτζουφλος². Εἶνε δ' εἰς ἡμᾶς τὸ ἐπώνυμον Ἀνδρῖκιος ἄγνωστον μέχρι τοῦδε. Ἀλλ' ἀνῆκεν ἄρα πράγματι εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξιον Κομνηνὸν ἢ ἰσως εἰς τὸν μετ' αὐτοῦ συγγεόμενον ἡμιονύμον τὸν οὐκ ἀπιθάνως τεθαμμένον ἐν τῇ μονῇ Βαρνάκοβας; Περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἡμολογητέον, ὅτι non satis liquet.

¹ Νέου Ἑλληνομνήμωνος Τόμ. Α' σ. 283 κ. ἑ.

² Στυρ. Π. Λάμπρου Σημειώσεις ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς πόλεως Ἀθηνῶν ὑπὸ Γεηγοροδίου Τόμ. Α' σ. 439 κ. ἑ.